

TIINA KARTANO

Pavel Florenski ristiaallokossa – eheyttä kohti

En ole koskaan ennen lukenut venäläisen Pavel Florenskin (1882–1937) kaltaisen filosofin kirjoituksia. Olen siitä aivan varma, mutta silti tämän selittäminen lyhyesti voi olla kiven takana. Miten hän eroaa kaikesta aikaisemmin lukemastani? Hänen oppineisuutensa on harvinaisen laaja-alaista ja monikielistä: antiikin kreikka, latina ja kirkkoslaavi, uusista kielistä ranska, saksa ja englanti, venäjää luonnollisestikaan unohtamatta. Näiden lisäksi Florenskin kielitieteellinen innostus sai hänet paneutumaan muun muassa hepreaan, arameaan, arabiaan ja tunguusiin. Florenskin hengessä hänen kieliinsä on tietenkin lisättävä fysiikan, matematiikan ja logiikan kielet. Hänen eri lähteensä soljuvat toisiaan kohti ja muodostavat dialektisia pyörteitä, joissa etäisetkin teemat ja näkökulmat kohtaavat yllättävästi.

Florenskin ajattelu on yhtä aikaa sekä monitieteistä että kokoavan holistista. Tämä filosofian Volter Kilpi kirjoittaa niin kuin ajatus häntä kuljettelee: teksti vie lukijaa mukanaan ajattelun koskista suvantoihin, ja ajatus virtaa tekstissä mahtavan Dneprin tavoin Länsi-Venäjältä Kiovan kautta Mustallemerelle ja kohti Konstantinopolia ja Kreikkaa.

Florenskin yksi vahvuus on luonnontieteessä. Hänen keskeinen teesinsä on, että *fysiikka ja matematiikka ovat kielinä*, eivät sen enempää eivätkä sen vähempää. Kielinä ne ovat osoittautuneet erittäin tehokkaiksi luonnonprosessien kuvaamisessa, ymmärtämisessä ja hyödyntämisessä. Florenskille luonnonlakien kapea-alaisuus on kuitenkin olennaisempaa kuin niiden niin kutsuttu universaalisuus. Hän näkee suuren dilemman siinä, että fysiikan kielellä ilmaistu luonnonilmiön kuvaus on rajattu tarkasti vain tiettyihin olosuhteisiin, alkuehtoihin ja suureiden vaihteluväliin. Fysiikan kielen tarkkuus on saavutettu pitäytymällä ankarasti ilmiöissä ja tilanteissa, joissa fysiikan väitteet pätevät.

Florenskille fysiikka, filosofia ja ortodoksinen teologia eivät ole keskenään ristiriitaisia vaihtoehtoja, joiden joukosta olisi valittava yksi. Vaikka niiden maailmankuvat, lähtöoletukset, menetelmät, arvot ja ihanteet toki poikkeavat jyrkästi toisistaan, Florenskille ne kaikki

Maalaus: Mikhail Nesterov (1917)

yhdessä ovat kuitenkin kotikontu ja erämaa, joissa hän etenee, metsästää uusia havaintoja ja kokee oivalluksia vaelluksellaan. Hän lähestyy fysiikkaa, filosofiaa ja teologiaa kokemuksina. Ne ovat ajattelua, ne ovat kieltä, ja niissä syntyy dialektisia yhteyksiä. Maastossa kulkiessaan kokemus liikkuu kohti eheyttä ja ykseyttä, kohti iäti saavuttamatonta yhtenäistä kuvaa.

Ristiriidan kokemus herättää uteliaisuuden, halun tulkita koettua dialektisesti yhä uudelleen, ja sen tehtyään, yhden ristiriidan ratkottuaan, ajatus kohtaa uusia ristiriitoja. Loputon ympyrämäinen liike on spiraaliksi muuntunut ikuinen paluu. Florenski ei etene viivasuorasti kolmiulotteisessa avaruudessa. Hänen ajatuksensa liikkuu moniulotteisessa avaruudessa, jossa suoraviivainen liikekin voi palata merkitystään ehkä jo muutaneeseen lähtöpisteeseensä. Kun ajatus on vaeltanut ja palannut takaisin, se tuo lähtöpisteeseen kaiken sen, minkä se on matkallaan kokenut. Uudelleen kohdattuna lähtökohta on rikkaampi, ei missään mielessä sama kuin ennen, mutta joiltakin osin samankaltainen, kokemuksellisesti tunnistettavissa, ikään kuin sieltä olisi joskus lähdetty liikkeelle, vaikka se silloin oli toinen, vaikka kokija itse on nyt jo toinen: samaan virtaanhan ei voi astua kahdesti.

Filosofia on Florenskin suuri intohimo, ja sen ohella teologia, taiteentutkimus, kieli- ja kansatiede. On kohtalon ivaa, että koko elämänsä ajan ajattelun ja kulttuurin eri alojen eheyttä ja ykseyttä tavoitellut Florenski joutui itse historian kahtia jakamaksi. Kun hän 1890-luvulla aloitti opintonsa Tbilisin kymnaasissa ja jatkoi edelleen matematiikan opinnoilla Moskovan yliopistossa, elettiin Venäjällä keisarinvallan ja ortodoksisen kirkon lujan käden alla. Silloin Venäjällä olivat vielä elossa vahvat vuosisataiset perinteet, jotka Bysantti oli välittänyt sinne juutalais-kristillisestä kulttuurista ja antiikin Kreikasta. Keisarinvallan aikaan vuonna 1904 Florenski valmistui matemaatikoksi Moskovan yliopistosta, mutta jätti kuitenkin matemaatikon uran ja siirtyi opiskelemaan filosofiaa ja teologiaa Moskovan hengelliseen akatemiaan Sergijev Posadiin. Sittemmin akatemiasta tuli Florenskin henkinen koti, ja valmistuttuaan hän jäi sinne opettamaan filosofiaa – kunnes hänen siihenastinen elämänsä katkesi bolševikkien vallankaappaukseen sekä hengellisen akatemian ja Pyhän Kolminaisuuden luostarin lakkauttamiseen.

Vuonna 1914, siis ennen bolševikkivaltaa, Florenski ehti julkaista ensimmäisen kahdesta pääteoksestaan, *Stolp i utverždenije istiny: Opyt pravoslavnoi teoditsej v dvenadtsati pismah* ("Totuuden pylväs ja perustus: Tutkielma ortodoksisesta teodikeasta kahtenatoista kirjeenä"¹). Toinen pääteos *U vodorazdelov mysli* ("Ajattelun vedenjakajilla") sen sijaan jäi julkaisematta Florenskin elinaikana. Se julkaistiin osittain vuonna 1984 Pariisissa, mutta kokonaisuudessaan vasta vuonna 1990 Moskovassa. *Stolp* on näistä kahdesta teoksesta runollisempi ja sisältää enemmän hengellistä mietiskelyä. Se on kuvitettu ja rytmitetty kokonaistaideteos.

Tähän kokonaisuudessaan suomentamani "Puti i

sredototšija", "Polkuja ja tihentymiä", ja osittain kääntämäni "Dialektika", "Dialektiikka", sisältyvät yli 500-sivuisen teoksen "Ajattelun vedenjakajilla". Toivon, että suomennoksista voi saada aavistuksen teoksen ominaislaadusta. Sen kuvaileminen muutoin kuin tekstinäyttein ei olisi kovin helppoa. "Vedenjakajilla" on omintakeista filosofista ajatuksenvirtaa – miten oikeaan osuva sen nimi onkaan. Ajattelu virtaa teoksessa kuin keväinen tulvavesi, joka mahtavassa voimassaan ja runsaudessaan etsii alati uusia kulkureittejä maaston pinnanmuotoja väistellen, mutta samalla niitä hioen ja muovaten. "Vedenjakajien" teksti luo mielikuvan ajattelusta luonnonprosessina, luonnollisena, joskus jopa esteettömänä ja, koska vesi löytää aina reittinsä, lähes vääjäämättömänä etenemisenä, joka on täynnä yllättäviä käännteitä. Silti "Vedenjakajissa" ajattelu ei ole luonnontieteellinen, siis ennustettava, prosessi, vaan siinä hätkähdyttää ajattelun soljuvuus, jota yllättävät käännteekään eivät riko. Silloinkin, kun kirjoittaja patoaa ideoita satama-altaaseen, se tapahtuu kuin ajatusten omasta vaatimuksesta. Patoaminen ei ole ajattelun pysähtymistä vaan sen ajoittaista paisumista ja nousamista uuteen ulottuvuuteen.

Vesiryöpyistä erottuu selkeästi ajattelun teemoja, kuten esimerkiksi filosofian ja tieteen keskenään erilaiset lähtökohdat, menetelmät, motivaatiot ja tavoitteet; kielen ja ajattelun yhteenkuuluvuus ja keskinäinen riippuvuussuhde; kielen antinomiat; filosofian dialektisuus; sanat, termit ja nimet kielessä; kuvat, ikonit² ja "oikean" perspektiivin vääristyneisyys sekä Jumalan ja Jumalan nimen samuus.

Heti 1920-luvun alussa Lenin oli määritellyt sähköistämisen maan seuraavaksi etapiksi kohti kommunismia. Florenski ei voinut enää opettaa eikä julkaista filosofian tai teologian alalla. Sen sijaan hän ryhtyi työskentelemään Venäjän sähköistämisen hyväksi ja oli mukana perustamassa sähkötekniikan tarpeita palvelevaa tutkimuslaitosta. Sähköstä ja eristemateriaaleista tuli Florenskin työmaa lähes kymmeneksi vuodeksi hänen kahtiajakautuneen elämänsä toisella puoliskolla. Florenski oli valmis palvelemaan maataan ja työskentelemään sähköinsinöörinä myös bolševikkivallan alla, mutta hän ei ollut valmis luopumaan vakaumuksestaan eikä pappisvihkimyksestään.

Vuonna 1923 Florenski oli 41-vuotias kirjoittaessaan muistelmissaan, että fysiikka ei enää innostanut häntä kuten nuoruudessa. Hän ei uskonutkaan, että olisikaan päässyt sillä alalla pitkälle, koska Venäjällä fysiikan tutkimuksessa vallitsi resurssipula, eikä hallitseva suuntaus sopinut hänen tutkijaluontoonsa. Florenski kuvaa aikansa venäläisfyysikoiden tavoitteita pääasiassa konservatiiviksi: fysiikassa pyrittiin uusilla kokeilla ja mittauksilla vain vahvistamaan ja tarkentamaan jo saavutettuja tuloksia ja näin viemään ennestään olemassa olevia ajattelumalleja uusille sovellusaloille. Florenskille kiinnostavaa fysiikassa olisi ollut vanhojen totuuksien kumoaminen, vallankumoukselliset ajattelumallit, uusien alueiden valloitus ja entisiä teorioita kumoavien luonnonlakien löytäminen. Oikeastaan luonnonlaki sinänsä ei häntä edes

innostanut. Vasta luonnonlakeja rikkovien poikkeuksien metsästäminen sai hänet syyttymään. Florenski ei kuitenkaan uskonut, että hänelle tulisi tilaisuutta tehdä sellaista tutkimusta, sillä kaikki olemassa olevat fysiikan tutkimuslaitokset palvelivat konservatiivisia päämääriä perustutkimuksessa tai sovelsivat jo keksittyä fysiikkaa käytäntöön, yhteiskunnan ja sodankäynnin tarpeisiin.³

Vuonna 1932 Florenski joutui syytetyksi olemattoman, syyttäjiensä sepittämän vastavallankumouksellisen salaliiton johtamisesta, mistä seurasi leirituomio⁴. Ennen vankeusrangaistusta Florenski oli työskennellyt vuosikymmenen keisarinvallan alla filosofian opettajana ja toisen sähköeristemateriaaleja tutkivana fyysikkona bolševikkien hallitessa, mutta Siperiassa 1933 hän palasi kuin palasikin fysiikan tutkimuksen pariin! Siellä hän tutki jään ja ikiroudan fysikaalisia ominaisuuksia. Stalinin vainojen aikaan Neuvostoliitossa todellakin eristettiin tutkijoita vankilaitoksiin, joissa heidän tuli jatkaa tutkimustyötään isänmaan hyväksi⁵. Vuonna 1937 Florenski koki marttyyrikuoleman, kun hänen yhtäjak-

soinen vankeutensa ja koko kahtiajakautunut elämänsä päättyi teloitukseen Pietarin koillispuolella Koirankankaan joukkotuhoalueella.

Vainon ajat ovat meidän aikaamme; onhan paljon 1930-luvulla syntyneitä edelleen keskuudessamme. Yleensä emme tahtoisi muistaa sitäkään, että vaino on myös aivan meitä likellä: Koirankangas⁶ sijaitsee Inkerinmaalla Toksovassa ja kantaa edelleen entistä suomenkielistä nimeään. Toksovassa on myös syntynyt tunnettu Dostojevskin suomentaja Juhani Konkka. Tällaiset seikat saavat konkreettisesti ymmärtämään, että vaino on tässä ja nyt. Sen tajuaminen jättää lähes sanattomaksi. Florenskin kokemaa teloituskuolemaa on mahdotonta ajatella, sillä ulottuvillamme on vain hyvin niukasti kieltä, millä sitä voisi kuvailla. Teloitushetkellä Florenski tuli kaiken ajattelun rajalle, kaiken kielen, filosofian, taiteen ja tieteen rajalle – mutta usko saattoi viedä häntä sen rajan toisellekin puolelle. Sitä emme tiedä, mutta niin voimme uskoa. Eihän se ole tiedon, vaan tahdon asia.

Viitteet

- 1 Kirjan nimi viittaa Uuteen testamenttiin: ”Jos tuloni kuitenkin viivästy, saat tästä tietää, miten on käyttäydyttävä Jumalan temppelissä, elävän Jumalan seurakunnassa, joka on totuuden pylväs ja perustus.” (1. Tim. 3:15)
- 2 Florenskin tulkinta ikonista on hämmästyttävä. Hänen mielestään ikoni ei kuvaa mitään. Esimerkiksi Mariaa ”esittävä” ikoni ei kuvaa Mariaa, vaan ikoni on ikkuna tuonpuoleiseen kristillisten hahmojen maailmaan siten, että hahmo, jonka näemme ikonissa, ei ole hahmosta maalattu kuva, vaan tämä hahmo itse. Pyhän Sergein ikonissa emme katsele pyhän Sergein kuvaa, vaan näemme hänet itsensä kuin ikkunasta katsottuna. Idea on pysähdyttävä. Voiko tätä ymmärtää? Olisi virhe kuvitella, että tässä tehtäisiin kuvasta fetissi. Ortodoksisessa perinteessä ikoneita ei yleensääkään ole tarkoitus palvoa, vaan niitä tulee kunnioittaa. On kyse jostakin ihan muusta: ikoni on ikkuna tuonpuoleiseen. Tarkasteltaessa ajatusta kaiken olemassa olevan perimmäisestä kokemuksellisuudesta kuva Pyhästä on Pyhä itse, sillä kuva ja Pyhä ovat molemmat kokemuksia, samankaltaisia kokemuksia. Kokemukset ovat siis olemassa, jopa ”objektiivisesti”, mutta perimmäisessä todellisuudessa ei objektiä ja subjektia voida erottaa toisistaan. Silloin objekti on subjekti; ne kumoutuvat keskenään ja lakkaavat olemasta – jo ennen olemassa

- oleviksi tulemistaan. Florenskin ajattelu lähentyy objektiivista idealismia, jonka aatehistoria alkaa Platonin ideaopista. Historian kullussa siihen kytkeytyvät kristillinen ruumiin, sielun ja hengen kolmijako, gnostilaisuus, keskiaikainen luonnonmystiikka ja magia, 1800-luvun alun saksalainen romantiikka ja sen liikkeelle sysäämä voimakas Schelling-virtaus Venäjällä.
- 3 Florenskij 2008, 817–826.
- 4 Florenskij & Andronik 2009.
- 5 Aleksandr Solženitsyn (1918–2008) kirjoitti yhtä tällaista Stalinin tutkimuskeskus-vankilaa kuvaavan romaanin *Ensimmäinen piiri*, jonka nimi on viittaus Helvetin ensimmäiseen piiriin Danten *Jumalaisessa näytelmässä*.
- 6 Aivan Koirankankaan vieressä näkyy kuumaisema eli armeijan ampumakenttä *Voronki*. Sanan *voronki* merkitys on mm. ”ammuksen räjähtäessä syntyvät kuopat” tai ”varikset”. Stalinin vainoissa ihmisiä pidätettiin niin, että heitä haettiin öisin kodeistaan mustilla autoilla. Näiden noutajien kutsumanimi oli myös *Voronki*. Tuhoamisalueen löytymisestä vuonna 2002 uutisoivat mm. *St. Petersburg's Times* ja *Helsingin Sanomat*.

Kirjallisuus

- Florenskij, Pavel, *An den Wasserscheiden des Denkens. Ein Lesebuch*. 2. Auflage. Edition Kontext, Berlin 1994.
- Florenskij, Pavel, *Sočineniä v četyreh*

- tomah. Tom 4, Pis'ma s Dal'nego Vostoka i Solovkov*. Toim. igumeni Andronik, P. V. Florenskij & M. S. Trubačev. Mysl', Moskva 1998.
- Florenskij, Pavel, *Sočineniä v četyreh tomah. Tom 3 (2), U vodorazdelov myslj*. Toim. igumeni Andronik, P. V. Florenskij & M. S. Trubačev. Mysl', Moskva 1999.
- Florenskij, Pavel, *Sočineniä v četyreh tomah. Tom 3 (1), U vodorazdelov myslj*. Toim. Andronik, P. V. Florenskij & M. S. Trubačev. Mysl', Moskva 1999.
- Florenskij, Pavel, *Stolp i utverždenie istiny: opyt pravoslavnoj teodicej v dvenadcati pis'mah* (1914). Lepta, Moskva 2002.
- Florenskij, Pavel, Detjam moim: Vospominan'ja prošlyh dnej (1992). Teoksessa *Imena*. Eksmo, Moskva 2008.
- Florensky, Paul, *La Colonne et le fondement de la vérité*. Éditions L'Âge d'Homme, Lausanne 1994.
- Florensky, Pavel, *The Pillar and Ground of the Truth: An Essay in Orthodox Theodicy in Twelve Letters*. New Jersey Princeton University Press, Princeton 2004.
- Florenskij, Pavel & Andronik, *Predpola-gaemoe gosudarstvennoe ustrojstvo v budušem: sbornik arhivnyh materialov i statej*. Toim. igumeni Andronik (Trubačev). Gorodec, Moskva 2009.